

Ryszard Michałak
Uniwersytet Zielonogórski

„Pod przykryciem turystyki...”. Obserwacje i analizy Biura Paszportów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych jako elementy uzupełniające politykę wyznaniową PRL

Słowa kluczowe: *Biuro Paszportów, polityka wyznaniowa, Kościół Rzymskokatolicki, Kościół Ewangelicko-Augsburski, mniejszości religijne, rewizjonizm, Republika Federalna Niemiec*

Keywords: *Passport Office, religious politics, Roman Catholic Church, Lutheran Church, religious minorities, revisionism, Federal Republic of Germany*

Proces formułowania celów polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i decyzyjność w jej zakresie znajdowały się w kompetencji trzech ośrodków władzy. Były nimi: wyspecjalizowane agendy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, specjalistyczny i formalnie administracyjny Urząd do Spraw Wyznań (UdSW) oraz odpowiednie jednostki w strukturze aparatu bezpieczeństwa – kolejno: Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW). Systemowa pozycja tych podmiotów w ich relacji do siebie i do przedmiotów ich polityki, czyli Kościołów i związków wyznaniowych, określona została przez kompetencje merytoryczne funkcjonariuszy władzy. O ile sprawy polityki państwa wobec Kościoła Rzymskokatolickiego znajdowały się przede wszystkim w gestii MSW, o tyle polityka wyznaniowa wobec mniejszości religijnych była zdecydowaną domeną pracowników UdSW, którzy jako jedyni wśród podmiotów decyzyjnych polityki wyznaniowej postrzegali sprawy wyznaniowe kompleksowo, uwzględniając zagadnienia: historyczne, prawne, religioznawcze, doktrynalne, czy też teologiczne. To w tym ośrodku powstawały najbardziej dojrzałe (wieloaspektowe) koncepcje i plany polityki wyznaniowej w odniesieniu do mniejszości religijnych¹.

Konstruowanie i realizowanie zadań polityki wyznaniowej wymagało wielu działań szczegółowych i dopełniających. W świetle zamieszczonego niżej, przykładowego

¹ Zob. R. Michałak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014, passim.

w tym kontekście dokumentu, taką rolę odgrywało m.in. Biuro Paszportów w strukturze MSW². Jako że obserwowane z tej perspektywy sprawy wynikały z ruchu transgranicznego, w sposób naturalny kwestie polityki wyznaniowej, polityki narodowościowej i polityki zagranicznej sprzęgały się ze sobą³. Tego typu informacje podlegały szczegółowej analizie odpowiednich komórek MSW i Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), a w warstwie odnoszącej się ściśle do osób i instytucjonalnych podmiotów religijnych służyły w dalszej kolejności UdSW.

Praktyczną konsekwencją obserwacji zachowań zachodnioniemieckich „turystów religijnych” przyjeżdżających do Polski w połowie lat 70. ubiegłego wieku, a wyrażonych w styczniu 1975 r. w „Informacji” dyrektora Biura Paszportów pułkownika Mieczysława Glanca⁴, była z jednej strony wzmożona inwigilacja polskich podmiotów konfesyjnych mających z nimi relacje, a z drugiej – radykalna rewizja postrzegania zagranicznych organizacji religijnych. W tych okolicznościach kończył się blisko 20-letni okres „rozszerzania kontaktów z zagranicą, a to w celu: a) rozszerzenia naszych wpływów i wiadomości o Polsce wśród polskiej emigracji, b) rozszerzenia kontaktów z postępowymi kołami kościelnymi za granicą i objęcie ich swoimi wpływami”⁵. Wymownym przejawem nagłego załamania kontaktów z polską emigracją ewangelicką, począwszy od 1976 r., była zachowawcza, w tym obszarze, polityka nowego

² Formalnie komórka została powołana w strukturze MSW na mocy uchwały nr 228 Rady Ministrów z 19 marca 1955 r. Jako jednostka milicyjna funkcjonowała do 1964 r., a następnie włączono ją w skład Służby Bezpieczeństwa MSW. Od 1971 r. Biuro przejęło część uprawnień rozwiązanego Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW i Wydziałów Kontroli Ruchu Granicznego Komend Wojewódzkich Milicji Obywatelskiej. Od połowy lat 70. (do 1990 r.) Biuro składało się z następujących wydziałów: Wydział I (prognozowanie i analizy), Wydział II (wyjazdy prywatne), Wydział III (sprawy cudzoziemców), Wydział IV (wyjazdy służbowe), Wydział V (ewidencja), Wydział VI (sprawy ogólne), zob. *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944-1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, passim.

³ Na temat wzajemnego warunkowania polityki wyznaniowej i polityki narodowościowej w PRL zob. R. Michalak, *Polityczne i społeczne uwarunkowania działalności stowarzyszeń mniejszości narodowych w PRL*, [w:] *Stowarzyszenia mniejszości narodowych, etnicznych i postulowanych w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2013, s. 24-32.

⁴ Mieczysław Glanc (ur. 1 grudnia 1923 r. w Łągiewnikach, zm. 31 grudnia 1991 r. w Warszawie). W latach 1945-1946 był pracownikiem Wydziału Personalnego Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie, w latach 1946-1955 funkcjonariuszem Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a w latach 1955-1956 naczelnikiem Wydziału V Departamentu VIII Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. W latach 1956-1975 był funkcjonariuszem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, początkowo w Biurze Ochrony Rządu, gdzie sprawował kolejno funkcję naczelnika Wydziału II (1956-1964) oraz zastępcy dyrektora (1964-1968). W latach 1968-1975 zajmował stanowisko dyrektora Biura Paszportów. Był kilkakrotnie delegowany służbowo za granicę: w 1956 i 1968 do NRD, w 1969 do NRD i Berlina Zachodniego oraz Anglii, w 1972 do Austrii, zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956-1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 41; zob. Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, <http://katalog.bip.ipn.gov.pl> [26.04.2014].

⁵ Archiwum Akt Nowych, zespół akt: UdSW, sygn. III 22/39/56, k. 1-3, S[erafin] K[iryłowicz] „Notatka: Sprawa kontaktów z zagr[anicznymi] ośr[odkami] wyzn[aniowymi]”, 28.03.1956 r.

zwierzchnika Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, biskupa Janusza Narzyńskiego⁶. Dobre i rzeczywiste relacje pomiędzy środowiskami ewangelickimi w Polsce i za granicą (przede wszystkim w Niemczech) powróciły w latach 90. i później⁷.

Mimo że Bundestag ratyfikował w 1972 r. układ Cyrankiewicz – Brandt o podstawach normalizacji stosunków między PRL i RFN z 1970 r.⁸, wśród polskich decydentów utrzymywał się sceptycyzm, co do rzeczywistego znaczenia tej umowy. Uzasadnioną podstawą do tych wątpliwości było orzeczenie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego właśnie w 1975 r., który uznał układ za zgodny z niemiecką konstytucją, lecz w jego interpretacji traktat nie oznaczał uznania granicy na Odrze i Nysie, a jedynie przyjęcie przez RFN tego stanu rzeczy do wiadomości wraz z deklaracją niepodjęcia działań zbrojnych w celu jego zmiany⁹.

Skoro zagrożenie ze strony rewizjonizmu zachodnioniemieckiego nadal miało być realne, to na odcinku polityki wyznaniowej konieczna była ponowna lustracja środowisk religijnych – głównie protestanckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych¹⁰ – w których podtrzymywane były kontakty z Niemcami. Ponowna, gdyż uderzenia w kościelne „środowiska rewizjonistyczne” w Polsce dokonały polskie służby 7 lat wcześniej. Działalność zachodnioniemieckiej, ewangelickiej „rewizjonistycznej organizacji” Kirchendienst Ost (Kościelna Służba Wschodu)¹¹ na obszarze PRL została

⁶ Por. J. Kłaczek, *Kontakty Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL z Polskim Kościołem Ewangelicko-Augsburskim na Obczyźnie w latach 1956-1975*, „Klio” 2011, nr 4, s. 152-153.

⁷ Zob. O. Kiec, *Pamięć, tożsamość, własność. Poznańscy ewangelicy po upadku PRL*, [w:] *Religijne determinanty polityki*, red. R. Michalak, seria: *Politologia Religii*, Zielona Góra 2014, s. 97-109.

⁸ Zob. Dz. U. z 1972 r., nr 24, poz. 168.

⁹ Wśród licznych opracowań zob. D. Bingen, *Polityka Republiki Bońskiej wobec Polski. Od Adenauera do Kohla 1949-1991*, Kraków 1997, passim; E. Cziomer, *Zarys historii Niemiec powojennych 1945-1995*, Warszawa-Kraków 1997, rozdz. VII; W.M. Góralski, *Polska racja stanu a odprężenie w Europie. Normalizacja stosunków między Polską a RFN w latach 1970-1977*, [w:] *Polska-Niemcy 1945-2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie*, red. W.M. Góralski, Warszawa 2007, s. 77-112; W. Jarząbek, *Z zimną wojną w tle. Polska wobec stosunków dwustronnych z RFN w latach 1956-1981*, „Studia Zachodnie” 2009, t. 2, s. 153-174; W. Jarząbek, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966-1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011, passim.

¹⁰ O specyfice narodowościowej i wyznaniowej Ziemi Zachodnich i Północnych po 1945 r. zob. dla przykładu: G. Strauchold, *Autochtoni polscy, niemieccy, czy... Od nacjonalizmu do komunizmu (1945-1949)*, Toruń 2001; S. Dudra, P. Pochyły, *Kwestie wyznaniowe na pograniczu polsko-niemieckim*, „Rocznik Lubuski” 2012, t. 38, s. 145-160.

¹¹ Kirchendienst Ost była składową Niemieckiej Ewangelickiej Instytucji Niesienia Pomocy (Deutsches Evangelisches Hilfswerk). Obok biskupa Ottona Dibeliusa, Richarda Kammela i Haralda Kruski wśród twórców i patronów Kirchendienst Ost znajdowali się: Eugen Gerstenmeier (późniejszy przewodniczący Bundestagu) oraz amerykański duchowny Stewart Hermann. Większość działaczy organizacji przynależało przed 1945 rokiem do Kościoła Ewangelicko-Unijnego w Wielkopolsce, zob. H. Kruska, *Zehn Jahre Kirchendienst Ost*, „Kirchliches Jahrbuch” 1954, J. 81, s. 198-228; *idem*, *Der Kirchendienst Ost*, [w:] *Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten*, Hg. C. Brummack, Ulm 1973, s. 97-106.

przerwana przez władze polskie (przy ścisłej współpracy z władzami NRD¹²) po spektakularnym procesie sądowym¹³ w 1968 r. (tzw. proces szczeciński¹⁴), w którym głównymi oskarżonymi o działalność na szkodę PRL byli związani z Kirchendienst Ost: Eugen Scharbatke (skazany na 6,5 roku pozbawienia wolności) i Alfred Kipper (skazany na 9 lat więzienia). Procesu uniknął natomiast pastor i zarazem konsul Szwecji w Szczecinie Daniel Cederberg, będący na celowniku bezpieczeństwa od 1947 r., którego jednak nie udało się zatrzymać¹⁵. W 1970 r. MSW wydało do użytku własnego materiału szkoleniowy do rozpracowywania „rewizjonistów” oparty na działaniach operacyjnych podjętych wobec Kipperera i Scharbatke¹⁶. Skuteczność ówczesnej przestrogi pod adresem autochtonicznych środowisk ewangelickich w Polsce okazała się – w świetle „Informacji” pułkownika Glanca – tymczasowa. Niezależnie od błędów merytorycznych, a niekiedy nieporadności Glanca w definiowaniu problemów¹⁷, jego raporty (w ostatnim roku zajmowanego przezeń stanowiska) sprawiły, że nowym wyzwaniem i nową kategorią polityki wyznaniowej stali się już do końca PRL „turyści religijni”. Ze względu na wiodący wątek ewangelicki „Informacja” została włączona do sprawy obiektowej „August”, dotyczącej rozpracowania Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce przez Wydział III Departamentu IV MSW. Ulokowana w strukturach tego Kościoła agentura otrzymała instrukcje szczegółowego rozpracowania osób i organizacji zachodnioniemieckich przejawiających aktywność w Polsce¹⁸, a zadaniem

¹² Zob. *Informacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD z 12 kwietnia 1967 r. o „Kirchendienst Ost”*, [w:] K. Urban, *Zbory niemieckie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce 1948-1970. Wybór materiałów*, Kraków 2003, s. 608-613.

¹³ Sprawę wykorzystano do propagandowego obnażenia „rewizjonizmu”, a relacjonowała ją cała ówczesna prasa PRL. Przykładem jest artykuł w „Głosie Koszalińskim”, w którym przestrzegano przed „oddaniem się w służbę rewizjonizmowi zachodnioniemieckiemu” pod „lichym płaszczykiem działalności religijnej i charytatywnej”, T. Kwaśniewski, *Spod znaku Kirchendienst Ost. Proces szczeciński*, „Głos Koszaliński”, 3-4.02.1968, s. 3. Zob. także: W. Rogowski, *Ewangelia szowinizmu*, „Gazeta Robotnicza”, 15.02.1968; W. Rogowski, *Kadry dla dnia „X”*, „Gazeta Robotnicza”, 16.02.1968.

¹⁴ Zob. A. Zadworny, *Sprawa Kirchendienst Ost*, „Gazeta Wyborcza”, 23.01.2004.

¹⁵ Zob. J. Wild, *Podwójna diaspora. Wybrane aspekty dziejów Kościoła ewangelickiego na Pomorzu w latach 1945-1994*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009, s. 424-431; por. J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010, s. 333-339; T. Kopyś, *Początki wywiadu zachodnioniemieckiego oraz jego aktywność w Polsce w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2011, nr 1, s. 172-173.

¹⁶ Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN), sygn. Gd 06/123, t. 1, k. 1-88, D. Bartoszewicz-Baj, W. Rossa, B. Wojciechowski, *Organizacja pracy śledczej i operacyjnej w sprawie Alfreda Kipperera i Eugena Scharbatke*, Warszawa 1970.

¹⁷ Świadczy o tym choćby brak rozróżnień w raporcie wyznań protestanckich, nazywanie nabożeństwa luterańskiego „mszą”, a organu władzy wykonawczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego „Kurią Warszawską”.

¹⁸ Najlepiej poznanym obszarem działalności duchownych ewangelickich – tajnych współpracowników Służby Bezpieczeństwa, jest region Górnego Śląska, zob. G. Bębniak, *Od „Górala” do „Gustawa” – zwierzchnicy Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Górnym Śląsku wobec aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów z archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (szkic problemu)*,

samych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa było prowadzenie kontroli operacyjnej „osób przyjeżdżających do naszego kraju pod przykryciem religijnym w celu przeciwdziałania ich infiltracyjnej i szkodliwie politycznej działalności”¹⁹. Z uwagi na wątek katolicki raportu, znalazł on adresatów w pozostałych Wydziałach „czwórki” (np. ze względu na motyw Stowarzyszenia PAX dokument przekazano do akt sprawy obiektowej kryptonim „Alfa” nadzorowanej przez Wydział II Departamentu IV MSW). Z powodu międzypaństwowego wymiaru problemu oczywistym adresatem „Informacji” było również MSZ.

W poniższym dokumencie zachowano – z wyjątkiem błędów literowych – oryginalną pisownię. Pozostawione lub wprowadzone (w przypisach) nazwiska dotyczą osób pełniących funkcje publiczne – w tym duchownych i działaczy religijnych. Nazwiska innych osób zastąpiono inicjałami, a dane dotyczące miejsca ich urodzenia lub zamieszkania pominięto.

„Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989” 2008, nr 1 (6), s. 43-78; *idem*, *Opór, współpraca, symbioza. Dylematy zwierzchników Kościołów protestanckich w Polsce południowej wobec władz komunistycznych*, [w:] *Władze Polski Ludowej a mniejszościowe związki wyznaniowe*, red. T.J. Zieliński, Warszawa–Katowice 2010, s. 59-83; J. Szturc, *Duchowni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL wobec Służby Bezpieczeństwa (1956-1989)*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu...*, s. 276-307. Zob. także artykuły, w których omówiono zawartość teczek bezpieki (AIPN Ka 00233/768, t. 1-2) dotyczących działalności biskupa Tadeusza Szurmana: P.J. Małysz, *Polish Lutherans Facing Their Communist Past*, „Lutheran Forum” 2011, vol. 45, no. 2, s. 40-41; C. Gmyz, *Sprawa TW Gustawa*, *luteranie.net* [26.04.2014].

¹⁹ Zob. Płk St[anisław] Wypych – Naczelnik Wydziału III Dep[atramentu] IV MSW, *Plan pracy Wydziału III Dep[atramentu] IV MSW na lata 1976-1977, Warszawa dnia 12 stycznia 1976 r. Tajne specjalnego znaczenia*, [w:] *Plan pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, wybór i oprac. M. Biełaszkó, A. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 176.

Warszawa, dnia [brak daty] stycznia 1975 r.

MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH
BIURO PASZPORTÓW
E – I – 010/75

TAJNE
Egz. Nr [brak]

INFORMACJA

dot. działalności klerykalno-rewizjonistycznej w turystyce przyjazdowej
z Republiki Federalnej Niemiec do Polski

W sezonie turystycznym 1974 roku zanotowano szereg faktów negatywnej działalności w wymianie osobowej z Republiką Federalną Niemiec, których autorstwo należy przypisać organizacjom kościelnym lub poszczególnym działaczom związków wyznaniowych z Republiki Federalnej Niemiec. Do realizacji wrogich Polsce, rewizjonistycznych i antysocjalistycznych celów, wykorzystywana jest szczególnie turystyka zorganizowana, wykazująca od początku lat siedemdziesiątych stałą, stosunkowo wysoką, dynamikę wzrostu. Działalność penetracyjną wspomnianym organizacjom i ich rzecznikom ułatwia fakt istnienia na terenach Polski zachodniej i północnej środowisk autochtonów, powiązanych rodzinnie z krewnymi zamieszkałymi na terytorium RFN /oraz NRD/, jak również pewnych skupisk ludności wyznania protestanckiego. Istniejące na terenach tzw. Ziemi Odzyskanych tendencje emigracyjne, stwarzają podatny grunt dla akcji infiltracyjnej i propagandowej, do której rewizjonizm niemiecki angażuje protestancki kler Republiki Federalnej.

Pion paszportowy, w swej działalności profilaktyczno-rozpoznawczej, ujawnia szereg faktów wspomnianego typu i stosuje dostępne środki przeciwdziałania. Nie jest jednak w stanie uchwycić globalnej wielkości zjawiska, które występuje w formie zakamuflowanej, zarówno ze strony organizatorów tej działalności, jak i środowisk i osób, wobec których taka działalność jest prowadzona. Niemniej, na przestrzeni 1974 roku ujawniono szereg charakterystycznych faktów, które ilustrują sygnalizowany problem na kilku płaszczyznach:

- a) propagowanie religii protestanckiej
 - W celu podtrzymania poczucia niemieckości wśród ludności autochtonicznej na Ziemiach Odzyskanych władze RFN wykorzystują oddziaływanie kościoła protestanckiego w Polsce.
 - Do tego rodzaju działalności między innymi wykorzystywany był aresztowany przez KWMO w Katowicach K.W., [...], zamieszkały w Gliwicach. Nielegalnie posiadał on radiostację nadawczo-odbiorczą i przy jej pomocy retransmitował kazania

ewangelickie nadawane z Monte Carlo. Jest on fanatykiem religii protestanckiej. Matka W. /również wyznania protestanckiego/ w 1973 roku wyemigrowała z Polski na pobyt stały do RFN.

Z wypowiedzi K.W. wynika, że jego matka przysyłała środki finansowe na szerzenie w Polsce wyznawanej przez siebie wiary. Przysyłała mu także pieniądze dla wdów po żołnierzach Wehrmachtu, którzy zginęli na terenie ZSRR. Według oświadczenia W., Kościół Protestancki na terenie Gliwic jest utrzymywany z datków jego wyznawców. Każdy wierny płaci 1 proc. swoich zarobków co kwartał. Przy każdym kościele lub kaplicy protestanckiej działa rada kościelna, która dysponuje wykazem nazwisk lub adresów wiernych. Każdy wierny ma za zadanie zwerbować co najmniej jednego nowego zwolennika rocznie. Werbunku do Kościoła Protestanckiego dokonywano tylko spośród ludności autochtonicznej zamieszkałej na Śląsku.

– Pastor Kościoła Protestanckiego w Gliwicach²⁰ otrzymuje wytyczne z Kurii Warszawskiej²¹. Zadania wynikające z tych wytycznych omawiane są, a następnie rozdzielane przez Radę Kościelną.

Jednym z naczelnych zadań zalecanych przez Kurię Warszawską jest nawiązywanie i podtrzymywanie więzi duchowej między miejscową ludnością autochtoniczną, a ludnością zamieszkałą w RFN. Innym zadaniem Kościoła Protestanckiego jest niesienie pomocy materialnej wdowom po żołnierzach niemieckich. Duży nacisk kładzie się też na utrzymanie ścisłych związków w łonie miejscowej ludności autochtonicznej. Dąży się do tego, aby Ślązacy wyznania rzymsko-katolickiego przechodzili na protestantyzm oraz zawierali związki małżeńskie jedynie z autochtonkami.

b) inspirowanie, organizowanie i udział w uroczystościach religijnych

– Na przełomie marca i kwietnia 1974 roku przebywała na terenie województwa wrocławskiego 100-osobowa grupa z RFN, pod przewodnictwem Johanna Weichmanna – pastora ewangelickiego, który na łamach ziomkowskiej gazety „Glogauer Anzeiger” zainspirował wyjazd pod hasłem „do utraconej ojczyzny”. Większość uczestników stanowili absolwenci byłego niemieckiego gimnazjum z Głogowa. Uczestnicy wycieczki wraz z kilkoma obywatelami NRD wzięli udział w nabożeństwie, zorganizowanym przez Weichmanna w miejscowym kościele ewangelickim.

– Obywatel RFN Sauer Christof, ur. 16 X 1936 r. we Wrocławiu, pełniąc funkcję kierownika wycieczki RFN, przebywającej w Polsce w 1974 roku, zamówił dla całej wycieczki nabożeństwo w miejscowości Kąty Wrocławskie. Pośrednikiem w załatwianiu tych spraw była ob. N.B [...] oraz sołtys z miejscowości [...].

²⁰ Zapewne ks. Alfred Figaszewski, proboszcz parafii luterańskiej w Gliwicach w latach 1952-1992.

²¹ W strukturze władzy wykonawczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce nie występuje Kuria, lecz Konsystorz.

- W dniach 11-16.IV.1974 r. przebywała na terenie PRL grupa turystyczna z RFN. W drugim dniu pobytu w naszym kraju /dnia 12.IV.1974 r./ uczestnicy wycieczki udali się swoim autokarem do miejscowości Szybowice – powiatu Prudnik, gdzie w porozumieniu z grupą autochtonów uzgodniono plan wspólnego obchodu świąt wielkanocnych. U proboszcza parafii zamówiono uroczystą mszę na 1 dzień świąt. Zaplanowane uroczystości, w przygotowaniach których brali udział – sołtys, zakonnice i ludność napływowa, nie doszły do skutku, ponieważ organizator imprezy został zobowiązany do realizacji uprzednio uzgodnionego programu. Duchowym opiekunem i organizatorem tej wycieczki był obywatel RFN Gunther Fischer /ur. 3.VIII.1923 r. w Szybowicach, zam. 4732 Lippstadt Lipperbruch Heidewinkel 25/, który od kilku lat zajmuje się organizacją grup ziomkowskich i wysyłaniem ich do Polski.
 - W okresie od 25.VIII – 1.IX.1974 r. przebywała na terenie PRL grupa turystyczna z ZBP „Fröhlich”, w składzie której była obywatelka RFN Ingrid Braun, ur. 13.IX.1929 r. w Giżycku. Wymieniona w czasie pobytu wycieczki w Giżycku nawiązała kontakt z miejscowym pastorem ewangelickim²² i zorganizowała dla grupy zwiedzanie kościoła, agitując również za udziałem w odprawianej tam mszy [sic!].
- c) infiltracja grup turystycznych przez osoby duchowne i aktyw religijny
- W skład grup turystycznych z RFN, przyjeżdżających do naszego kraju, wchodziły często przedstawiciele kleru niemieckiego, nie ujawniający uprawianego przez siebie zawodu. Fakt tak miał np. miejsce podczas imprezy grupy z RFN, przebywającej w Polsce w dniach 3-13.09.1974 r., składającej się z aktywu katolickiego, skupionego wokół Kościoła Katolickiego w Monachium. Opiekunem wspomnianej grupy był Walter Hutterer. Wycieczka ta przebywając 6.IX.1974 r. w Krakowie, wieczorem udała się na nabożeństwo do kościoła katolickiego, przy ul. Kopernika, gdzie wcześniej nawiązano kontakt z administracją tego kościoła. W czasie zwiedzania Oświęcimia grupa udała się do kaplicy Jana Kolberga. Wszyscy turyści uczestniczyli w mszy świętej, którą celebrował wymieniony wcześniej Walter Hutterer. W liście uczestników grupy podał on inny zawód. W rozmowie z turystami niemieckimi polski pilot stwierdził ponadto, że w grupie było dwóch innych księży. Byli nimi: Egesser Franz Xaver, ur. 1.XII.1921 r. oraz Schmidt Ewald, ur. 30.VI.1934 r. podali oni także na liście uczestników inne zawody od tych, jakie w rzeczywistości reprezentowali.

²² W 1974 r. administratorem parafii ewangelicko-augsburskiej w Giżycku był ks. Janusz Jagucki, przyszedłszy (w latach 2001-2010) biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Informacja o niemieckich turystach mogła pochodzić od samego Janusza Jaguckiego, który już wówczas współpracował ze Służbą Bezpieczeństwa jako TW „Janusz”, zob. P.J. Małysz, *Lutherans Facing*, s. 36-41.

- Obywatel RFN Grandjean Werner-Peter, ur. 18.VI.1934 r., zatrudniony w kurii biskupiej w Münster /prawdopodobnie jako intendent lub administrator/, był organizatorem i kierownikiem wycieczki /podobną wycieczkę prowadził w październiku 1973 r./.
- Jak sam twierdził, celem jego pobytu w Polsce nie była turystyka, lecz nawiązanie kontaktów z „Paxem”. Z osób, dla których zorganizował wycieczkę, większość była cywilnymi [sic!] pracownikami kurii biskupiej, lub pracowała w instytucjach pozostających pod jej opieką /np. dom dziecka itp./.
- Celem przyjazdu grupy było nawiązanie kontaktów z ludnością pochodzenia niemieckiego. Np. w Ostródzie poznali ludzi, u których następnie byli w domu i zaprosili ich do RFN. Rodzina z Ostródy była też przez niektórych uczestników grupy niemieckiej podejmowana w nocnym lokalu.

d) pomoc materialna

Niektórym kontaktom między klerem polskim i zachodniemieckim towarzyszy akcja pomocy materialnej i rozpoznanie potrzeb oraz celowości jej udzielania. Np. w sierpniu 1974 roku do Mikołajek przybył na zaproszenie polskiego pastora Władysława Pilcha²³, s. Pawła, ur. 6.X.1913 r. w Cieszynie, zam. w Mikołajkach, pastor Horst Müsse z rodziną, zam. Nievenheim (RFN). Do spotkania wyżej wymienionych pastorów doszło z inspiracji pastora Hansa Möllera-Löbnitz z NRD²⁴, który wcześniej już przebywał u Władysława Pilcha. Ponadto z uzyskanej informacji wynika, że pastor z Eberswalde /NRD/ Hans Möller-Löbnitz z polecenia pastora Horsta Müsse przeprowadzał w mikołajkach i okolicy wywiady, mające na celu stwierdzenie celowości dalszego udzielania pomocy finansowej różnym osobom narodowości niemieckiej, a relacje przekazywał pastorowi Müsse w czasie swoich kilku wyjazdów do RFN. Pastor Horst Müsse jest członkiem gminy Kościoła Ewangelickiego w Nievenheim, która udziela zorganizowanej pomocy materialnej, przebywającym na terenie Mazur Ewangelikom pochodzenia niemieckiego.

²³ Zob. D. Krysiak, *Ewangelicy w Mikołajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945-2007*, Dąbrówno 2010, passim.

²⁴ Wątek działalności pastora Hansa Möllera-Löbnitz wpisuje się w temat tabu całego okresu PRL, tj. nienagłaśniany problem rewizjonizmu NRD-owskiego. Zob. więcej na ten temat: R. Michalak, *Wytoczne KW PZPR w Zielonej Górze w sprawie przeprowadzenia kampanii wyjaśniającej w związku z wynikami radziecko-niemieckich rokowań w 1953 roku*, „Studia Zachodnie” 2008, t. 10, s. 195-202; *Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD i Polską w latach 1949-1990*, red. B. Kerski, A. Kotula, K. Ruchniewicz, K. Wóycicki, Wrocław 2009, passim; R. Skobelski, *Enerdowski rewizjonizm wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej w świetle polskich dokumentów archiwalnych*, „Studia Zachodnie” 2009, t. 11, s. 191-204; R. Skobelski, *Polityka PRL wobec państw socjalistycznych w latach 1956-1970. Współpraca – napięcia – konflikty*, Poznań 2010, passim; D. Asienkiewicz, *Propagandowy obraz relacji PRL-NRD w latach 80. XX wieku w oficjalnej prasie regionalnej Ziemi Zachodnich*, [w:] *Oblicza prasy Ziemi Zachodnich w latach 1945-2012*, red. A. Buck, P. Bartkowiak, D. Kotlarek, Zielona Góra 2013, s. 369-382.

- Podobną działalność prowadził ksiądz prałat Franz Woźnica z RFN. Podczas pobytu w Polsce przejawiał on dużą aktywność w nawiązywaniu kontaktów z polskim klerem. Złożył on około 40 wizyt biskupom, księżom i zakonnikom. Siostra Woźnicy – Stefania Weindlich, składała w tym czasie wizyty osobom otrzymującym pomoc z RFN. Ustalono, że ksiądz F. Woźnica zebrane w Polsce materiały opublikował w czasopiśmie „Oberschlesischer Kurier” z dnia 22.VIII.1974 r. w formie artykułu szkalującego stosunki panujące w naszym kraju.
- Obywatel RFN – Wischniewski Fritz, ur. 29.IX.1910 r., zam. Lüneburg, organizator wycieczek do Polski – dokonał na terenie RFN wśród byłych mieszkańców Kętrzyna zbiórki około 4000 DM, na naprawę organów w kościele ewangelickim w Kętrzynie. Podczas pobytu w Kętrzynie Wischniewski nawiązał między innymi kontakt z pastorem kościoła ewangelickiego²⁵.
- Obywatel RFN – Strack Adam, ur. 1.VIII.1928 r., przebywając w czerwcu 1974 r. na terenie Wałcza, odnalazł tablicę nagrobną zmarłego fundatora kościoła w Kolnie – Heinricha Fuchsa, co było powodem nawiązania kontaktu z miejscowym księdzem – St. Wisniewskim. Podczas rozmowy z wyżej wymienionym księdzem zaproponował odnalezioną tablicę wmurować w kościele, za tę przysługę Strack zobowiązał się przysyłać dotacje na cele kościelne. Ksiądz Wisniewski wyraził zgodę na propozycję.
- Dnia 22.IV.1974 r. Aleksandra Babka-Gostomska, zam. w Hamburgu doprowadziła do przejścia granicznego w Kołbaskowie samochód osobowy marki „Opel-Rekord” dla księdza Stefana Janke. Ksiądz pojechał po odbiór samochodu w ustalonym korespondencyjnie dniu. Samochód był prezentem dla księdza od byłych mieszkańców wsi Trzebiatkowo i Kramarzyny, powiat Bytów, zamieszkałych w RFN, którzy ponadto zadeklarowali się zorganizować zbiórkę w RFN na budowę plebanii w Kramarzynie.

e) organizacje i związki wprowadzające do turystyki treści religijno-rewizjonistyczne

Omówionym wyżej zjawiskom sprzyja organizowanie przyjazdów grup turystycznych z RFN do PRL przez różnego rodzaju chrześcijańskie biura podróży, stowarzyszenia i instytucje. Zaliczyć do nich należy:

- Gesellschaft Zur Förderung der Kultureller Reise
- Urząd Kościoła Ewangelickiego d/s Młodzieży w Berlinie Zachodnim
- Gmina Katolicka w Hamburgu
- Towarzystwo Charytatywne w Hamburgu.

²⁵ Ówczesnym proboszczem parafii ewangelicko-augsburskiej w Kętrzynie był ks. Paweł Bakałarz.

Organa paszportowe w ramach swoich możliwości ograniczają działalność religijno-rewizjonistyczną, uprawianą z wykorzystaniem turystyki przyjazdowej z RFN. Jedną z form przeciwdziałania omówionemu zjawisku jest konsekwentne egzekwowanie przestrzegania ustalonych z kontrahentami niemieckimi programów turystycznych, co ogranicza swobodę działalności szkodliwej, niekontrolowanego poruszania się grup i osób pojedynczych po terytorium PRL. Istotne znaczenie profilaktyczne ma stały kontakt pionu paszportowego z placówkami konsularnymi za granicą oraz indeks osób niepożądanych w PRL. Osoby najbardziej znane ze swej wrogości do naszego kraju z reguły nie otrzymują prawa wjazdu do Polski.

W ramach działalności profilaktycznej, między innymi z inspiracji Biura Paszportów MSW odbyła się 10 października 1974 roku w Zjednoczeniu Gospodarki Turystycznej narada aktywu partyjno-zawodowego polskich biur podróży, z udziałem przedstawicieli KC PZPR, MSZ i pionu paszportów MSW.

W rezultacie narady, na której przedstawiciel BP MSW przedstawił najistotniejsze z punktu widzenia resortu Spraw Wewnętrznych mankamenty występujące w turystyce zagranicznej, przyjęto następujące wnioski do dalszej pracy:

- opracowywać bardziej atrakcyjne programy dla wycieczek z Zachodu i ściśle przestrzegać ich realizacji,
- podnieść poziom usługi przez pilotów i przewodników,
- eliminować ze współpracy zachodniemieckie biura turystyczne, powiązane z ziomkostwami i innymi organizacjami rewizjonistycznymi,
- poprawić jakość i rozszerzyć zasięg informacji o Polsce.

Wnioski te po odpowiednim opracowaniu przez Zarząd Gospodarki Turystycznej przekazano jako zadania do realizacji polskim biurom podróży i turystyki. Biuro Paszportów zaleciło swym placówkom terenowym współdziałanie w tym zakresie z terenowymi placówkami obsługującymi turystykę zagraniczną.

Aby jednak osiągnąć pełniejsze rozpoznanie działalności rewizjonistyczno-religijnej, uprawianej pod przykryciem turystyki do PRL, należałoby zaktywizować współdziałanie i wymianę informacji w tym przedmiocie, między komórkami organizacyjnymi pionów: czwartego i paszportowego, na wszystkich szczeblach terenowych oraz w Centrali. Pełniejsze rozpoznanie omawianej problematyki pozwoli osiągnąć lepsze efekty w eliminacji sygnalizowanych zjawisk środkami i siłami pozostającymi w dyspozycji obu pionów.

DYREKTOR BIURA PASZPORTÓW MSW
PŁK MGR M[Mieczysław] GLANC

“Under cover of tourism...”. Observations and analysis of the Passport Office of the Ministry of Internal Affairs as a complementary policy of religious PRL

Abstract

Design and implementation of tasks PRL religious policy required many specific actions and supporting the work of the Office for Religious Affairs, the security apparatus and specialized agencies of the PZPR. The article discusses the work of the Passport Office of the Ministry of Internal Affairs, as an institution supporting centers of power system operations. Presented source material relates to the observation of behavior West “religious tourists” coming to Polish in the mid-70s of the last century. Conclusions formulated by the Passport Office led to increased surveillance Polish religious organizations and individuals representing them if there were any signs of their interaction with the citizens of Germany. They also led to a negative perception of the People’s Republic of total foreign makers of religious organizations. In these circumstances, lasting ended a period of nearly 20 years of government policy to support the expansion of Polish actors confessional contacts with their foreign partners.